

*Кайтанський О. С.,**кандидат юридичних наук, асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МОЛОДІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню основних підходів до визначення понять «соціальне забезпечення» та «соціальний захист», вироблених як за радянських часів, так і в сучасний період. У статті вироблене авторське визначення поняття «соціальний захист молоді». На основі проведеного аналізу було виокремлено ознаки соціального захисту молоді.

Ключові слова: молодь, соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальний захист молоді, соціальна функція держави.

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми зумовлена тим, що серед учених на сьогоднішній день немає єдності у визначенні поняття соціального захисту в цілому та соціального захисту молоді зокрема. Перші визначення поняття соціального забезпечення можна зустріти у роботах радянських вчених у 20–30 р. р. минулого століття. Так, Л.В. Забелін вважав, що соціальне забезпечення – це частина заробітної плати робочого класу, а також сукупність окремих актів, заходів, настанов, тобто діяльність людей, спрямована на підтримання стабільності майнового становища пролетаріату при настанні тих небезпек, які йому загрожують [8, с. 19].

В.М. Дурденевський розглядав соціальне забезпечення, як діяльність публічної адміністрації, спрямованої на усунення соціальних небезпек, що загрожують життю і рівню існування різних прошарків населення, шляхом надання їм грошової чи соціальної допомоги [7, с. 10].

М.А. Семашко зазначав, що сферу відносин соціального забезпечення формують: медичне обслуговування; пенсійне та допоміжне забезпечення з державного бюджету; соціально-культурне обслуговування; забезпечення членів кооперативно-колгоспних організацій через фонди суспільного споживання; забезпечення з коштів суспільних організацій, а також із різних систем взаємодопомоги (каси, товариства взаємодопомоги та ін.) [19, с. 12–36].

Поняття та ознаки соціального захисту були сформульовані в роботах таких відомих учених, як В.С. Андреев, Є.І. Астрахан, В.А. Ачаркан, І.В. Гушкін, О.Д. Зайкін, М.Л. Захаров і Е.Г. Тучкова, О.Є. Мачульська, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, Р.І. Іванова, Б.І. Сташків, Я.М. Фогель, В.Ш. Шайхатдінов та інші. Проте серед учених немає єдності у визначенні поняття соціального захисту, що зумовлює необхідність подальшого дослідження в зазначеній сфері.

Метою даної статті є дослідження основних наукових поглядів і законодавчих підходів до поняття соціального захисту та вироблення авторського визначення соціального захисту молоді в Україні й виокремлення його ознак.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку В.С. Андреева, соціальне забезпечення становить сукупність певних соціально-економічних заходів, пов'язаних із забезпеченням матері і дитини, громадян у старості та в разі непра-

цездатності, з медичним лікуванням і обслуговуванням, як важливим засобом профілактики і поновлення працездатності [2, с. 31], а єдина державна система соціального забезпечення – один зі способів підвищення добробуту радянського народу. Система соціального забезпечення разом із системою охорони здоров'я та допомоги сім'ї гарантує громадянам низку основних прав [3, с. 10–11].

Р.І. Іванова визначала соціальне забезпечення, як форму розподілу, яка гарантує громадянам нормальний рівень життєвого та культурного стандарту понад винагороду за працю у старості, при втраті працездатності та годувальника [11, с. 22].

Наприкінці 90-х років минулого століття з'явилися більш сучасні визначення поняття соціального забезпечення, яке розглядалося, як система матеріального забезпечення та обслуговування громадян за віком, у разі хвороби, інвалідності, у разі безробіття, у випадку втрати годувальника, виховання дітей та в інших установлених законодавством випадках [4, с. 7]; сукупність суспільних відносин, що складаються між громадянами з одного боку, і органами держави – з другого, з приводу надання громадянам за рахунок спеціальних фондів, бюджетних коштів медичної допомоги, пенсій, допомог та інших видів забезпечення при настанні життєвих обставин, які потягли за собою втрату або зниження доходів, підвищення витрат, малозабезпеченість, бідність [24, с. 58].

Сучасним дослідникам також не вдалося досягнути єдності у визначенні поняття соціального забезпечення. Так, на думку Б.І. Сташківа, соціальне забезпечення – це ті види і форми матеріального забезпечення, що надаються на умовах, передбачених законом чи договором, зі спеціально створених для цього фондів особам, які через незалежні від них життєві обставини не мають достатніх засобів для існування [21, с. 25]. Трохи пізніше вчений пише, що соціальне забезпечення – це поєднання системи державного і недержавного матеріального забезпечення, а також соціального обслуговування в індивідуальній формі фізичних осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, на зазначених у законі чи договорі умовах зі спеціально створених для цього фондів; вони ґрунтуються на перерозподілі частини валового національного продукту з метою вирівнювання доходів різних верств населення і забезпечення соціальної злагоди у суспільстві [22, с. 17].

С.М. Прилипко визначає соціальне забезпечення, як систему суспільних відносин із задоволення першочергових і найнеобхідніших потреб тих громадян та їх сімей, які з об'єктивних причин опинилися в складній (здебільшого негативній) життєвій ситуації, шляхом надання їм матеріального забезпечення чи допомоги в різних організаційно-правових формах [17, с. 98].

Як вважає П.Д. Пилипенко, соціальне забезпечення – це система суспільних відносин для створення завдяки мережі соціального страхування, бюджету та іншого фінансування достатніх умов для життя і діяльності осіб, які з незалежних від них обставин втратили засоби для існування.

М.Л. Захаров і Е.Г. Тучкова розглядають соціальне забезпечення, як один зі способів розподілу частини валового внутрішнього продукту шляхом надання громадянам матеріальних благ у цілях вирівнювання їхніх особистих доходів у випадках настання соціальних ризиків за рахунок цільових фінансових джерел в обсязі та на умовах, що суворо нормуються суспільством, державою, для підтримки їх повноцінного соціального статусу [10, с. 15].

На думку В.Ш. Шайхатдінова, соціальне забезпечення являє собою систему суспільних відносин, що складаються між громадянами та органами держави, місцевого самоврядування, організаціями щодо надання громадянам зі спеціальних фінансових джерел і на підставі законодавства медичної допомоги, пенсій, допомог та інших видів забезпечення при настанні страхових і не страхових випадків, які тягнуть за собою втрату або зниження доходів, підвищені витрати, малозабезпеченість із метою запобігти, пом'якшити або усунути несприятливі наслідки страхових і не страхових випадків [16, с. 27].

Отже, наведені поняття соціального забезпечення свідчать про те, що при їх визначенні вчені використовують різні критерії, такі як: правові підстави соціального забезпечення; коло суб'єктів, які здійснюють забезпечення; види забезпечення; джерела забезпечення; функції забезпечення та ін.

У другій половині ХХ ст. поряд із терміном «соціальне забезпечення» поступово набуває поширення термін «соціальний захист». У ст. 10 Хартії основних прав працівників від 9 грудня 1989 року передбачається, що відповідно до національних нормативних положень кожний працівник у країнах ЄС має право на достатній соціальний захист, і залежно від свого статусу і розміру підприємства, на якому він працює, користується відповідними соціальними благами. Особи, які не можуть увійти або знову вступити на ринок праці, і не мають засобів до існування, повинні отримувати достатню соціальну допомогу з урахуванням особистих обставин. У Європейській соціальній хартії від 18 жовтня 1961 року, Європейській соціальній хартії (переглянутій) від 3 травня 1996 року закріплюються окремі аспекти соціального захисту.

Термін «соціальний захист» застосовується у ст. 46 Конституції України. Відповідно до частини першої громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Як зауважує С.М. Синчук, зі змісту наведеної конституційної норми видно, що право на соціальне забезпечення є лише складовою права на соціальний захист. Водночас зазначене положення не визначає, які інші елементи (права) поряд із правом на соціальне забезпечення формують ширше за конституційною нормою право – право на соціальний захист. Незрозумілим є і той факт, що нормотворець вдається до деталізації лише однієї складової права на соціальний захист (права на соціальне забезпечення) і не називає інших його елементів [18, с. 31–32].

У літературі поняття соціального захисту визначається у широкому та вузькому значеннях. На думку О.Є. Мачульської, у широкому сенсі під соціальним захистом розуміють діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості, виявлення і нейтралізацію негативних факторів, які впливають на особистість, створення умов для самовизначення й утвердження в житті [12, с. 4].

Як стверджує В.Ш. Шайхатдінов, соціальний захист населення – це система суспільних відносин із забезпечення умов

для нормальної життєдіяльності населення. До неї входять діяльність держави, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, організацій із створення сприятливого для людини навколишнього середовища, охорони материнства і дитинства, надання допомоги сім'ї, охорони здоров'я громадян, професійної підготовки громадян, забезпечення зайнятості населення, охорони праці, регулювання заробітної плати і доходів населення, забезпечення громадян житлом, регулювання права власності громадян, матеріального забезпечення і обслуговування непрацездатних та інших громадян, які потребують соціальної підтримки [16, 25].

П.Д. Пилипенко розглядає соціальний захист у широкому значенні цього терміну, як окрему ланку суспільних відносин, що існують у державно організованому суспільстві з метою забезпечення достатніх можливостей особи для її всебічного розвитку та нормальної життєдіяльності. Як об'єкт правового забезпечення, ця сфера суспільних відносин є предметом регулювання різних галузей права – адміністративного, трудового, екологічного, соціального забезпечення та ін. Суб'єктами соціального захисту є всі громадяни, а не лише ті, які, зважаючи на об'єктивні обставини, втратили роботу (безробітні, пенсіонери, хворі, інваліди тощо) [14, с. 13].

На думку Н.Б. Болотіної, у широкому розумінні соціальний захист становить зміст соціальної функції держави і є системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина в державі [5, с. 91]. У такому разі йдеться про всі заходи держави, спрямовані на забезпечення її соціальної функції. У цьому аспекті елементи соціального захисту притаманні різним сферам суспільних відносин, у яких реалізуються соціальні права громадян, – сферам застосування праці, соціального страхування, соціальної допомоги, охорони здоров'я, освіти, житлової політики.

М.О. Буянова вважає, що соціальний захист – більш широке поняття, і хоча основні питання соціального захисту громадян належать до права соціального забезпечення, соціальний захист здійснюється також за допомогою інших галузей права – трудового, цивільного, житлового, сімейного, екологічного та ін. [15, с. 11–12].

У країнах ЄС термін «соціальний захист» також розуміється у широкому значенні. На Європейському форумі ЄС, що відбувся в Брюсселі у 1998 р., було запропоновано включати в соціальний захист забезпечення життєдіяльності громадян у широкому сенсі, включаючи не тільки соціальне забезпечення, а й соціальну інтеграцію, здобуття освіти, охорону здоров'я, забезпечення житлом, надання соціальних послуг тощо.

У чинному законодавстві України термін «соціальний захист» використовується саме в широкому значенні. Як стверджує Н.М. Стаховська, законодавець до соціального захисту намагається зарахувати різні державні заходи матеріально-побутового, медичного, культурно-освітницького характеру, через які виявляється турбота держави про молоде покоління, про громадян, які перебувають у складних життєвих ситуаціях і потребують допомоги, про громадян, що мають особливі заслуги перед Батьківщиною, і, фактично, про все населення України [20, с. 47].

Саме із широкого розуміння соціального захисту виходить законодавець, визначаючи дане поняття у законодавчих актах, дія яких поширюється на окремі категорії населення. Наприклад, у частині третій ст. 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24

січня 1995 року [1] соціальний захист дітей визначається, як комплекс заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру, здійснення яких покладається на суб'єктів, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки.

При визначенні поняття соціального захисту молоді пропонується виходити з широкого розуміння соціального захисту, що становить зміст соціальної функції держави і являє собою сукупність організаційних, економічних і юридичних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина. У такому значенні під соціальним захистом молоді розуміється діяльність держави, спрямована на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості, виявлення і нейтралізацію негативних факторів, що впливають на молодь, створення умов для самовизначення і утвердження її в житті.

У вузькому сенсі розуміння соціального захисту становить власне соціально-захисну діяльність держави щодо забезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків. Зміст ст. 46 Конституції України свідчить про те, що у зазначеній статті соціальний захист розуміється саме як система заходів щодо захисту населення від соціальних ризиків.

Як відзначає С.М. Синчук, родово поняття соціального забезпечення повинне охоплювати всі сучасні види (соціальні виплати, послуги та ін.), а також організаційно-правові форми (державні та недержавні) соціального забезпечення. Це – суспільні відносини щодо задоволення конституційно закріплених та законодавчо визначених соціальних потреб особи, зумовлених соціальними ризиками [18, с. 35–36].

Отже, соціальний захист переважно розуміється вченими, як більш широке за значенням і змістом поняття, ніж соціальне забезпечення. Саме такого підходу до співвідношення цих понять дотримуються П.Д. Пилипенко, Л.І. Лазор, О.Т. Панасюк та С.О. Наумець, Н.М. Стаховська, С.Г. Приходько, О.Г. Чутчева та ін.

На отождненні зазначених понять наполягають Г.С. Гончарова, В.В. Жернаков, С.М. Прилипко, І.М. Сирота. Б.І. Сташків вважає, що соціальне забезпечення пов'язане з матеріальним забезпеченням громадян [23, с. 40].

М.Л. Захаров і Е.Г. Тучкова стверджують, що соціальне забезпечення є одним із основних способів соціального захисту населення при настанні соціальних ризиків [9, с. 18–19].

На думку В.В. Шайхатдінова, соціальний захист населення є практичною діяльністю з реалізації основних напрямів соціальної політики [16, с. 25].

Підсумовуючи вищезазначене, слід погодитися з авторами, які розглядають соціальний захист, як більш широке за змістом поняття, ніж соціальне забезпечення, а останнє – як складову соціального захисту.

Як відзначає Н.Б. Болотіна, в Україні закладено правові та інституційні основи нової системи соціального захисту [5, с. 95–96].

Водночас не можна погодитися з Н.Б. Болотіною, що організаційно-правова система, яка створена в Україні для забезпечення населення від соціальних ризиків, ні за своїм складом, ні за своєю суттю не дає підстав застосовувати до неї термін «соціальне забезпечення» [5, с. 95]. Вчений наполягає на застосуванні у науці та навчальному процесі терміну «соціальний захист» замість терміну «соціальне забезпечення» [6]. Такий висновок викликає заперечення. Як зазначають М.Л. Захаров

і Е.Г. Тучкова, поняття соціального захисту населення відображає самі різні сторони соціальної політики держави. Говорити про переростання системи соціального забезпечення в нашій країні у більш широку універсальну соціально-економічну систему соціального захисту населення зараз ще передчасно, оскільки суспільна практика поки ще не дає підстав для такого висновку і, крім того, можливості систем соціального забезпечення суспільством повністю ще не вичерпані [10, с. 18]. У зв'язку з цим заслуговує на підтримку висновок В.Ш. Шайхатдінова про те, що соціальний захист населення є базовою категорією науки права соціального забезпечення, що включає суспільні відносини із забезпечення умов для нормальної життєдіяльності населення [24, с. 67].

У науці права соціального забезпечення поняття соціального захисту молоді визначив А.В. Медведев. На думку вченого, соціальний захист молоді слід розглядати, як систему суспільних відносин, що виникають між молодими людьми і органами держави, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами, із забезпечення останніми умов для нормальної життєдіяльності соціальної групи населення, яка розглядається, включаючи створення такого середовища, за якого можлива реалізація молодими людьми самозахисту своїх прав і законних інтересів [13, с. 6–7]. Видається, що поняття соціального захисту молоді має декілька значень і не може обмежуватися тільки розумінням його, як системи суспільних відносин.

Висновки. При визначенні поняття соціального захисту молоді пропонується виходити з широкого розуміння соціального захисту, що становить зміст соціальної функції держави і являє собою сукупність організаційних, економічних і юридичних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина. У такому значенні під соціальним захистом молоді розуміється діяльність держави, спрямована на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості, виявлення і нейтралізацію негативних факторів, що впливають на молодь, створення умов для самовизначення і утвердження її в житті.

Поняття соціального захисту молоді видається можливим визначити в декількох значеннях: як систему суспільних відносин; як комплекс організаційних, юридичних, економічних та фінансових заходів; як результат практичної реалізації соціальної політики держави щодо молоді; як правовий інститут у системі права соціального забезпечення.

Соціальний захист молоді можна визначити, як систему суспільних відносин, що виникають між фізичними особами віком від 14 до 35 років та органами держави, органами місцевого самоврядування, організаціями із забезпечення умов для нормальної життєдіяльності даної соціально-демографічної групи.

Соціальний захист молоді також можна розглядати, як комплекс організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на забезпечення формування і розвитку молоді, створення умов для самовизначення і утвердження в житті, забезпечення від несприятливих наслідків соціальних ризиків.

Література:

1. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 6. – Ст. 35.
2. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР: учебник / В.С. Андреев. – М.: Юрид. лит., 1980. – 352 с.
3. Андреев В.С. Правовые проблемы социального обеспечения в СССР // Советское государство и право. – 1967. – № 2.

4. Батыгин К.С. Право социального обеспечения. Общая часть: Учеб. пособие / К.С. Батыгин. – М., 1998.
5. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення та розвиток в Україні: монографія / Н.Б. Болотіна. – К.: Знання, 2005. – 381 с.
6. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. / Н.Б. Болотіна. – К.: Знання, 2005. – 615 с.
7. Дурденевский В.М. Лекции по праву социальной культуры / В.М. Дурденевский. – М.; Л.: Государственное издательство, 1929. – 324 с.
8. Забелин Л.В. Теория социального обеспечения / Л.В. Забелин. – М.: Издание ВЦРПС, 1924. – 208 с.
9. Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России: Учебник / М.Л. Захаров, Э.Г. Тучкова / М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986.
10. Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России: Учебник / М.Л. Захаров, Э.Г. Тучкова. – 2-е изд., испр. и перераб. – М.: БЕК, 2002. – 560 с.
11. Иванова Р.И. Предмет и метод советского права социального обеспечения / Р.И. Иванова, В.А. Тарасова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 168 с.
12. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения: Учеб. пособие для вузов / Е.Е. Мачульская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Книжный мир, 1999.
13. Медведев А.В. Социальная защита молодежи в Российской Федерации: правовые аспекты / А.В. Медведев: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: специальность 12.00.05. – Екатеринбург, 2009. – 26 с.
14. Право соціального забезпечення України: підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін.]; за ред. П.Д. Пилипенка. – [3-те вид., переробл. і доповн.]. – К.: Ін Юре, 2010. – 504 с.
15. Право социального обеспечения: Учеб. пособие / Под ред. К.Н. Гусова. – М.: Проспект, 1999.
16. Право социального обеспечения: учебник для бакалавров / под ред. В.Ш. Шайхатдинова. – М.: Издательство Юрайт, 2012. – 573 с.
17. Прилипка С.М. Проблеми теорії права соціального забезпечення: монографія / С.М. Прилипка. – Х.: ПП «Берека-Нова», 2006. – 264 с.
18. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти: монографія / С.М. Синчук. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 422 с.
19. Семашко Н.А. Право на социальное обеспечение / Н.А. Семашко. – М.: Юр. изд. НКЮ СССР, 1938. – 48 с.
20. Стаховська Н.М. Відносини вправі соціального забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Н.М. Стаховська. – К., 2000. – 203 с.
21. Сташків Б.І. Поняття права соціального забезпечення // Право України. – 2000. – № 5.
22. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: Навч. посіб. / Б.І. Сташків. – К.: Знання, 2005. – 405 с.
23. Сташків Б.І. Право людини на соціальне забезпечення та його реалізація в Україні / Б.І. Сташків // Захист соціальних прав людини і громадянина в Україні: проблеми юридичного забезпечення: матеріали науково-практичної конференції (30 січня 2003 р., Київ) / за ред. Н.Б. Болотіної. – К.: МП Леся, 2003. – С. 40–44.
24. Шайхатдинов В.Ш. Система социальной защиты и обеспечения населения современной России / В.Ш. Шайхатдинов // Социальная защита населения в регионе: Учеб. пособие. – Екатеринбург, 1999.

Кайтанский А. С. Понятие и признаки социальной защиты молодежи по законодательству Украины

Аннотация. Статья посвящена исследованию основных подходов к определению понятий «социальное обеспечение» и «социальная защита», выработанных как в советское время, так и в современный период. В статье выработано авторское определение понятия «социальная защита молодежи». На основе проведенного анализа были выделены признаки социальной защиты молодежи.

Ключевые слова: молодежь, социальная защита, социальное обеспечение, социальная защита молодежи, социальная функция государства.

Kaytansky A. The concept and features of social protection of young people under laws of Ukraine

Summary. The article investigates main approaches to definition of concepts «social security» and «social protection» that have been developed in Soviet time and in modern times. In article author elaborated definition of «social protection of young people». Based on analysis was singled signs of social protection of young people.

Key words: young people, social protection, social security, social protection of young people, social function of state.